

L'entrebancada publicació de les *Poesies en mallorquí popular* de Pere d'Alcàntara Peña: 1888... 1892

MIQUEL ALBERO MAESTRE

I. Introducció¹

La recerca epistolar ha estat tradicionalment una de les pràctiques més habituals dins la metodologia filològica per tal d'acostar-se a l'estudi del pensament i a l'obra d'un autor. Som del parer que aquesta "invasió" de la intimitat d'un escriptor comporta sovint l'obtenció d'un grapat de dades que, a banda de matisar trets estètics i literaris, ens permeten de donar una ullada al món i a l'època que les envoltava. El caire privat del gènere epistolar recobreix les cartes de sinceritat i d'espontaneïtat i, per tant, tot i que solen caure en el subjectivisme, poden aportar-nos, de manera versemblant, diverses notes significatives que ens ajuden a comprendre millor les actituds ideològiques del moment, els corrents estètics paradigmàtics i les relacions entre l'autor estudiat i la intel·lectualitat de l'època.

Un exemple d'enriquidora troballa filològica pot ser la recerca que duem a terme sobre l'epistolari entre Pere d'Alcàntara Peña i Nicolau i el matrimoni Amer-Peña, que residia a Barcelona. Aquest intercanvi epistolar entre Mallorca i el Principat reuneix la correspondència que Peña envià a la seua germana, Victòria Peña, i al seu cunyat, Miquel Victorià Amer, entre 1850 i 1906.² Atés que durant l'any 2006 es commemorava el centenari de la mort de Pere d'Alcàntara Peña i Nicolau (1823-1906), amb el present article preteníem retre un sentit homenatge –encara que tardà– a una figura intel·lectual cabdal dins el que podríem anomenar la segona generació de la Renaixença mallorquina. Fullejar la correspondència de Pere d'A. Peña ens ha permès acostar-nos no tan sols al pensament de l'escriptor, sinó a tota una època. Hi suren les convulsions socials i les revolades polítiques, la vida de la burgesia acomodada de Ciutat i les escenes quotidianes dels mossons o dels pagesos de part forana. A més, l'apertura de Mallorca als nous ingenis tecnològics –el tren, el telèfon, l'electricitat–, la devastació del còlera o les visites i els

¹ Abans de començar, volem agrair al Dr. Joan Mas i Vives l'amabilitat, la inestimable ajuda i els consells amb què ens ha obsequiat per tal d'orientar el nostre article i contenir les nostres rauxes. Fem extensiu aquest agraïment a Bartomeu Abrines, Carles Cabrera i Gabriel Sansano pels suggeriments, sempre amistosos i sincers.

² Ens referim a l'epistolari que es troba a la Societat Arqueològica Lul·liana de Palma, sota l'epígraf de *Correspondència de PENYA NICOLAU, Pere d'Alcàntara*, i que hem pogut consultar gràcies a la tasca de catalogació de la Dra. Magdalena Riera Frau i a la gentilesa de la direcció de la SAL.

fastos en llaor de la reina Isabel hi apareixen mesclats amb les amistats i les relacions personals de l'autor, les anècdotes i les vicissituds familiars, les picabaralles notarials o l'ambient intel·lectual del moment. És el que podem descobrir entre innumerables planes d'un epistolari de cal·ligrafia elegant i de periodicitat rigorosa i constant.³ Entre aquest lligall de cartes groguenques i traginades pel temps, hem pogut descobrir les petjades d'un canvi d'usos tècnics, estètics i ètics que discorrien davant la mirada de Pere d'A. Penya. Tècnics, pel que fa a l'evolució de la impremta a Mallorca; estètics, quant a la irrupció de noves tendències artístiques; i ètics, pel canvi en les relacions professionals.

A l'epistolari podem ser testimonis directes d'una sèrie de transformacions en el món editorial de la Renaixença tardana i podem relacionar-les amb una alteració en el paradigma estètic i literari del moment. El relleu de l'edició de tradició decimonònica coincideix amb la fi dels dies de Penya i l'esclat de noves tendències estètiques que es consolidaran durant el segle XX. Concretament, la ploma de Pere d'A. Penya centra el nostre interès sobre una impremta de Palma: la tipografia dels Gelabert. Val a dir que Miquel S. Font Poquet ha publicat recentment un article sobre els orígens i la trajectòria editorial de la família dels impressors Gelabert.⁴ Deixant-ne a banda la manca d'unes conclusions aclaridores i el caire estrictament expositiu, l'article de Miquel Font aporta una dada concreta que ens interessa, ço és l'escassetat de referències documentals que podem trobar en la producció dels Gelabert, a partir de 1884, data de la mort de Pere Josep Gelabert i Pol (1832-1884), pare de la nissaga d'impressors. Al capdavant, Font afirma que són uns anys tan sols documentats en els peus d'impremta de les obres editades per la vídua i els fills de l'empresari, però no fa cap esment al volum de producció impresa d'aquesta època. Nosaltres ens vam decidir a garbellar en la informació de la qual disposàvem per aportar més dades sobre certs aspectes de la tasca editorial dels Gelabert, que romanien documentats en la correspondència de Pere d'A. Penya i els seus familiars.

Al nostre parer, la trajectòria d'aquest establiment de Ciutat es pot resseguir, al llarg de quasi cinquanta anys, en nombroses publicacions periòdiques de tot tipus, datades a partir de 1840, com ara: premsa periòdica, calendaris, almanacs, llibrets commemoratius, plagues de teatre, opuscles de recitals i d'actes poètics...⁵ Es tracta d'un immens catàleg d'obres que acompanya cada etapa de la història de l'establiment. Així, hi podem entreveure un primer tram d'agosarat llançament empresarial, promogut per l'avi de la família: Pere Josep Gelabert Llabrés (1798-1866), qui, entre 1838 i 1840, compartí amb Bonaventura Vilallonga (*sic*) (17...-1854) el negoci fundat el 1804 per aquest darrer. Després de la mort de l'avi Gelabert⁶ (1866) i fins 1884, el seu fill, Pere Josep Gelabert i

³ Les dues famílies s'escrivien, almenys dues vegades a la setmana, aprofitant el servei de correu marítim de dimarts i dissabte entre Barcelona i Palma. Els enviaments, d'allò més curiosos, de còvens de matances, farcits de botifarrons, sobrassada i carn, cocarrois, panades o crespells, sovintejaven com a acompanyament de les cartes.

⁴ Miquel FONT: "Els Gelabert: impressors i editors del segle XIX", *Llegir. Revista de Llibres, Història i Art*, núm. 52 (juliol-setembre, any X), Palma, 2006, 12-13.

⁵ Consulteu l'aproximació que adjuntem a l'Annex II.

⁶ A partir d'aquest moment al nostre text sovintejarà la identificació de Pere Josep Gelabert i Llabrés (1798-1866) com "l'avi" de la família; i, en conseqüència, Pere Josep Gelabert i Pol en serà "el pare". En tercer lloc, ens referirem també a la vídua i als fills d'aquest darrer.

Pol, fou l'encarregat de conduir l'obrador de la família al lloc de renom amb què ha estat conegut fins als nostres dies. Però, arran de la posterior entrada en el negoci de la vídua i dels fills –a partir de 1884– és quan podem albirar l'inici del declivi d'aquesta impremta. Aquest moment coincideix amb la manca de documentació i d'informació que assenyala Miquel Font, punt sobre el qual nosaltres hem intentat posar un bri de llum per complementar l'esmentat article. Hem contextualitzat el moment que vivia la impremta de Palma i de la part forana mallorquina durant el vuit-cents, tot acarant-ne les edicions amb les dades recollides a les cartes de Pere d'A. Penya. Així doncs, en aquest article defensarem la tesi que l'esmentada crisi dels Gelabert i el suposat canvi en el quefer editorial del moment van discórrer paral·lelament al judici crític d'una sèrie d'intel·lectuals de l'època. Acarar la situació empresarial dels Gelabert amb el testimoni de Pere d'A. Penya al seu epistolari ens ha permès de plantejar-nos una sèrie de qüestions davant les diverses empreses editorials engegades per ell mateix i per noms tan coneguts com Mateu Obrador, Josep Tous, Josep Mir, Pere J. Umbert, Joan Colomar, Josep Miralles o Joan Alcover, a les acaballes del segle XIX, i durant els inicis del segle XX. Per què decideixen uns canviar d'obrador o d'altres són protagonistes de projectes editorials nous? Per quina raó la línia empresarial dels fills d'en Gelabert deixa de ser el referent de qualitat i de seriositat que havia assolit son pare? Com és que comencen a aparèixer una sèrie d'imprentes que modestament aniran ocupant i descentralitzant la producció tipogràfica del moment? I, el que és més important, quin paper va jugar en tot això el criteri i el testimoni de Pere d'Alcàntara Penya? A tot plegat intentarem donar resposta en l'article que ara encetem.

II. Pere d'Alcàntara Penya: factor i causa d'una transformació

Abans d'exposar les raons per les quals l'establiment dels Gelabert degué entrar en crisi, introduïrem una breu anotació biogràfica per il·lustrar l'inici dels "mals" de la família. Diverses són les dates que circulen sobre la mort del pare dels impressors: Pere Josep Gelabert i Pol. D'una banda, Mas i Vives esmenta que va morir l'11 de desembre de 1884, citant Pou i Muntaner,⁷ mentre que Font parla del dia 10 com a data de traspàs de l'editor.⁸ Nosaltres hem pogut documentar-ne els dies previs en una carta que Pere d'A. Penya envià al seu cunyat, el 9 de desembre de 1884, i que tot seguit reproduïm:

Palma 9 Diciembre de 1884.

Mis queridos hermanos: [...]. Recibí la vuestra y me alegro de que tengais salud porque la salud es lo principal despues de la gracia de Dios Digo eso porque ahora mismo sé con sorpresa que acaban de dar la extrema unción á un amigo de todos, al impresor D Pedro José Gelabert Hablé con él el Sabado, tenía un grano en la cabeza que estaba

⁷ Joan POU MUNTANER: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX. Tomo VI (1881-1885)*, Palma, 1985, *apud* Joan MAS VIVES: "El consum de teatre popular a Mallorca entre el 1860 i el 1890", *BSAL*, 52, Palma, 1996, 369-392.

⁸ Vegeu Miquel FONT: "Els Gelabert: impressors...", 2006, 13.

para supurar sin darle cuidado. Al parecer tuvieron que abrírselo y ahora salimos con que el cerebro se ha interesado y etc. etc. [...]

(SAL, CPenya, 2, ms. 0814, f. 1r)⁹

Aquesta data representa un canvi important en la gerència de l'empresa, ja que a partir d'aquest moment la impremta serà dirigida pels fills i la vídua de Pere J. Gelabert i Pol.¹⁰ Com anirem descobrint al llarg de l'article, el perfil empresarial del pare dels Gelabert devia ser el d'un impressor de bona trajectòria professional, amb un *savoir faire* –heretat de la tradició il·lustrada de l'avi Gelabert– i preocupat per oferir la màxima qualitat als seus clients. En l'àmbit privat, devia exercir d'amfitrió amable i de bon tracte, que atenia amb deferència els projectes de la classe benestant de la Palma d'aleshores i d'un considerable nombre d'autors i d'intel·lectuals destacats.¹¹ Tot plegat, hi descobrim els trets paradigmàtics de l'impressor respectuós i col·laborador amb l'ideari d'un determinat estatus social, de tarannà marcadament conservador i de conviccions arravatadament catòliques. Podem afirmar que la producció de l'establiment dels Gelabert a partir de mitjan segle XIX depenia, en gran mesura, de les relacions comercials i personals que anteriorment havia mantingut Pere J. Gelabert i Llabrés amb un ventall de clients que responien a l'esmentat perfil.¹² S'hi havia consolidat així una dinàmica de publicacions i de col·laboracions editorials, al declivi de la qual assistirà anys més tard un escriptor tan vinculat a l'obrador com Pere d'Alcàntara Penya.

Durant els darrers trenta anys del vuit-cents, Pere d'A. Penya jugà el paper de considerable productor i promotor cultural dins el panorama editorial mallorquí. En part, Penya col·laborà en bastants projectes editorials del moment i potser el seu criteri fou un dels factors decisius perquè hi apareguera una sèrie d'imprentes novel·les. D'altra banda, va exercir d'observador crític davant la premsa de l'època. Una tímida mostra del que argumentem pot ser la carta que Pere d'A. Penya va escriure a Miquel Victorià Amer –a principis del 1884– en la qual esmenta la baixa qualitat de certa premsa de Palma,¹³ o aquelles en les quals aprofita el retret que fa a Jeroni Rosselló, sobre les seues promeses editorials, per explicar a la seua germana la mala gestió de Joan Alcover al capdavant de la

⁹ A partir d'aquest moment anotem les cartes amb les sigles de l'arxiu (SAL), el nom abreujat de la secció (CPenya), la caixa, el número i la paginació del manuscrit. A més, indicarem la data de redacció que hi apareix. Cal esmentar que les caixes d'aquest epistolari no apareixen numerades i només ens indiquen les cartes que contenen. Per tant, les anotarem com a caixa 1 (de la 1 a la 649), caixa 2 (de la 650 a la 1010) i caixa 3 (de la 1011 a la 1502). Hem intentat ser fidels a l'original i reproduïm literalment l'ortografia usada per Pere d'A. Penya.

¹⁰ Així es reflecteix en el canvi immediat de peu d'impremta del setmanari *L'Ignorancia* del 20 de desembre de 1884 i que mantingué fins el 18 de juliol de 1885. Vegeu: *L'ignorancia. Revista crónica. Orga y xeremías de varias sociedades de mallorquins*, núm. 289, Palma, Estampa de sa Viuda y Fiys de D. P. J. Gelabert, 20 de desembre de 1884.

¹¹ Vegeu a l'annex II una breu mostra de la nòmina d'escriptors que confiava les seues obres a Pere J. Gelabert i Pol.

¹² Vegeu una aproximació a les obres de l'avi Gelabert a l'annex II.

¹³ Arran de la traducció d'Amer d'uns salms al castellà, Penya provà de traduir-ne uns altres al català motivat per la situació de la premsa a Ciutat: "Lo que me inspiró su traducción fué lo q^e pasaba con los malos periódicos en Palma [...]" (SAL, CPenya, 2, ms. 0788, 1v, 29-I-1884).

segona època del *Museo Balear*.¹⁴ Pere d'A. Peña contempla amb incertesa l'arrancada d'aquesta segona etapa del quinzinari i ironitza davant el desordre amb què Joan Alcover el dirigeix.¹⁵ Però, el tarannà crític de Pere d'A. Peña no s'acaba ací. Les sospites i les agosarades acusacions de maçoneria o d'excessiu liberalisme seran continuades a l'epistolari; a saber, les emeses durant la dècada dels noranta sobre el govern de l'estat, Joan Alcover o el *Círculo Mallorquí*.¹⁶ Pel contrari, més endavant, criticarà també *El Ancora* per la versió benèvola que va oferir als seus lectors sobre la desastrosa organització de la pelegrinació a Lluc del 5 d'agost de 1884.¹⁷ Aquesta anècdota s'emmarca dins la dinàmica d'enfrontaments que sovintejava a Mallorca entre les planes de la premsa periòdica de l'època.¹⁸ Endemés, podem esbrullar aquestes cartes per obtenir una sèrie de reflexions sobre la manca de qualitat i la letargia empresarial de la indústria editorial mallorquina vs la catalana. En són una mostra els següents comentaris a Miquel V. Amer sobre la tasca editorial del mateix Arxiduc Lluís Salvador:

[...] *El Archiduque hace libros como los herreros hacen rejas; pero en casa del herrero ya me entiendes. En Mallorca no hay gusto en libros ni proporción para lo que tu desearias. Hasta los aficionados estamos mal pues no sale un libro de merito en el Mercado que no le eche el guante muy de mañanita un quidam catalan que despues los manda al continente para hacer su negocio.* [...]

(SAL, CPenya, 3, ms. 1058, 2-VI-1891)

El perfil ideològic de Pere d'A. Peña se'ns dibuixa com el d'un conservador catòlic que es mou entre la crítica al liberalisme i a la maçoneria i es manté a l'aguait davant qualsevol intromissió del catalanisme, però que defuig l'integrista tradicionalista. Tot

¹⁴ "Querida Victoria: El poeta Roselló proyecta mucho y no hace nada. Hace seis años que nos prometió una serie de tomos y creo que salió uno. Lo del Museo creo que por ahora no sucederá porque el encargado D Juan Alcover se parece mucho a Roselló La apatía mallorquina pasará con el tiempo a ser un proverbio. [...]" (SAL, CPenya, 2, ms. 0790, 1v, 5-II-1884).

¹⁵ "[...] En cuanto al Museo los redactores somos los mismos de antes con añadidura de algunos jóvenes aprovechados. La otra vez, como la suscripción es escasa, los redactores así mismo eramos considerados como suscriptores paganos. Ahora no sé que haran. A mi no me han mandado los tres números ya publicados hasta estos últimos días. [...] Ignoro si te han invitado como de la Redaccion en cuyo caso debo decirte que el que corre con la Direccion del periodico es D Juan Alcover, calle de S. Francisco, nieto de D Juan Alcover nuestro maestro de música y hijo de D Pedro Alcover nuestro condiscipulo y compañero. [...]" (SAL, CPenya, 2, ms. 0800, 1r i 1v, 10-VI-1884).

¹⁶ Arran dels atemptats al Liceu de Barcelona, Peña reflexiona sobre la connivència del govern de l'època amb les societats maçòniques i proposa com a solució per al país una estricta educació religiosa, ferventment catòlica (SAL, CPenya, 3, ms. 1149, 14-XI-1893). En una altra ocasió, Pere d'A. Peña acusarà de maçoneria el *Círculo Mallorquí*, dirigit per Alcover, per no haver estat invitat a un acte (SAL, CPenya, 3, ms. 1235, 2-II-1897) i la seua germana el reprendrà per aquestes acusacions (SAL, CPenya, 3, ms. 1236, 9-II-1897).

¹⁷ Antoni M. Peña i el seu pare exposen el desordre que va imperar durant la pelegrinació al monestir de Lluc del diumenge anterior. A la fi de la carta, Pere d'A. Peña diu: "[...] No creais al Ancora. Esperad que este hecho sea tal vez motivo para que se consigan ciertas cosas. [...]" (SAL, CPenya, 2, ms. 0805, 12-VIII-1884, 2v).

¹⁸ Recordem les repetides crítiques entre postures ideològiques oposades: d'una banda, els periòdics més liberals i laics com el *Museo Balear*, *La opinión* o *El Isleño*; i de l'altra, el pensament més radical, integrista i tradicionalista catòlic d'*El Ancora* o del *Diario de Palma*; enmig, el conservadorisme moderat catòlic i regionalista de *L'Ignorancia*, *La Roqueta* o *En Figuera*.

plegat, es configura com un autor influent i respectat en l'àmbit cultural i ideològic, crític amb el decurs de la premsa i de l'edició del moment. Així és que resulta evident la influència de Penya sobre altres escriptors i editors, a l'hora de plantejar-se canviar d'impremta. L'esperit crític de Pere d'A. Penya i el seu distanciament ideològic amb l'establiment que editava *El Isleño* es desprenen de comentaris sobre el tracte que els fills de Pere J. Gelabert dispensen a autors com Mateu Obrador: [...] *Veo que Obrador al continuar la publicación nueva de La Roqueta ha cambiado de Imprenta, lo cual me indica que está también fastidiado de su poca formalidad.*¹⁹

D'altra banda, a l'epistolari s'evidencia la seua autonomia editorial, ja que ens mostra el caramull de col·laboracions periòdiques i de publicacions de l'autor.²⁰ Pere d'A. Penya s'embarcà en un munt de projectes per als quals, en molts de casos, prescindirà de la col·laboració dels Gelabert. Posem per cas, en aquesta època, el d'una *Guía* de les Illes Balears,²¹ editada per Josep Tous,²² o les diverses col·laboracions amb el *Semanario católico* de Josep Miralles.²³

Cal afegir que Penya serà testimoni entusiasta d'una iniciativa editorial cabdal en el panorama de les lletres mallorquines d'entre segles. Parlem de l'aparició, de la mà de Josep Tous, d'una col·lecció antològica que recollia el més destacat de la literatura illenca sota el títol de "Nueva Biblioteca Balear." Pere d'A. Penya compartia aquests esdeveniments amb Miquel V. Amer en diverses cartes que suggereixen un cert interès pel projecte,²⁴ puix que Tous li havia promès d'incloure'l en el tercer volum de la col·lecció, després dels de Joan Alcover i Maspons i de Josep Lluís Pons i Gallarza:

Palma 11 Enero 1892.

Mi querido Victoriano: [...]

El mismo Tous va á publicar una Biblioteca de autores Baleares. Tiene ya impreso un tomo de D Juan Alcover, el 2º será de D José Luis Pons y el 3º creo que mio. [...]

(SAL, CPenya, 3, ms. 1077, f. 2r)

Palma 5 Abril de 1892

Mis queridos hermanos y sobrinos. [...]

Tengo otro tomo preparado de poesias que me ha pedido el editor Tous para formar el 3º tomo de la colección que publica cuyo 1º ha estado servido por Alcover, el 2º lo será por Pons. [...]

(SAL, CPenya, 3, ms. 1083, f. 1v i f. 2r)

¹⁹ SAL, CPenya, 2, ms. 0994, 1v, 20-VIII-1889.

²⁰ Només cal fer una ullada a les diferents imprentes que editaren la seva obra: Pere J. Gelabert, Josep Tous, Tip. Católica Balear, Joan Colomar, Bartomeu Reus, Joan Umbert i Peris, Joan Villalonga, Josep Mir...

²¹ Pedro de A. PEÑA: *Guía Manual de las Islas Baleares con indicador comercial*, Palma, Librería de J. Tous - editor, Tipografía de Juan Villalonga, 1891.

²² SAL, CPenya, 3, ms. 1041, 1-XII-1890 i SAL, CPenya, 3, ms. 1048, 10-III-1891.

²³ SAL, CPenya, 3, ms. 1015, 28-I-1890; SAL, CPenya, 3, ms. 1092, 1-VII-1892, SAL, CPenya, 3, ms. 1049, 17-III-1891.

²⁴ Es tracta de les següents cartes: SAL, CPenya; 3, ms. 1077, 11-I-1892; SAL, CPenya, 3, ms. 1081, 8-III-1892; SAL, CPenya, 3, ms. 1083, 5-IV-1892 i SAL, CPenya, 3, ms. 1084, 12-IV-1892.

Convé destacar que Josep Tous sospesa sovint la idea de publicar-hi també l'obra del cunyat d'en Penya.²⁵ Durant la darrera dècada del vuit-cents, la publicació de les obres de Miquel Victorià Amer i de Victòria Penya esdevé una idea fixa per a Pere d'A. Penya. L'autor polemítza amb el matrimoni en nombroses ocasions sobre les dificultats per aconseguir editar, atesa l'extremada facilitat amb què solien publicar obra esparsa a la premsa periòdica i en els certàmens poètics, i tan difícil com resultava editar un volum complet. En la carta de 1890 que reproduïm tot seguit, Pere d'Alcàntara Penya exhorta el seu cunyat i la seua germana perquè publiquen en vida. Alhora, fa ús d'una ironia molt significativa que ens permet d'enllaçar amb el camí inicial d'aquest article –els *Gelabertos*– i poder encetar així el desplegament de la nostra idea central en el proper apartat. Vegem-ho:

[...] *Mucho me alegro de que para poder corresponder á los obsequios del Sr. Fastenrath trateis de publicar vuestras composiciones poeticas. Hace tiempo que deberiais haberlo hecho, porque despues de idos, los que quedan ya no lo hacen; y se acerca el tiempo en que no podemos hacerlo. Vosotros, ray que no teneis en Barcelona Gelabertos que para imprimir un tomo están un año y para coserlo tres.* [...] ²⁶

(SAL, CPenya, 3, ms. 1026, 8-VII-1890)

III. Una gesta interminable: *Poesías en mallorquí popular de Pere d'A. Penya (1888... 1892)*

El suposat i progressiu deteriorament de les relacions comercials i personals entre Pere Penya i els hereus de Pere Josep Gelabert i Pol es va anar materialitzant durant les dues darreres dècades del segle XIX. El tarannà del pare dels impressors, avalat per dècades de tradició, de qualitat i de renom, venia a ser substituït a partir de 1884 per la manca de tracte i els oblitats de la vídua i els fills de Gelabert. Així ho podem començar a intuir en una carta del 14 de febrer d'aquest any, en la qual Pere d'A. Penya confessa a Miquel V. Amer que: “[...] Los Gelabert hijos no son como el padre. No puedo hacer carrera con ellos [...]”.²⁷ Podem documentar com la impremta dels Gelabert va anar perdent protagonisme, car només cal consultar la bibliografia de l'època per comprovar que la seua producció disminueix a partir de 1884.²⁸ El repertori d'obres publicades entre 1866 i 1884, sota la direcció de Pere J. Gelabert i Pol, és considerablement superior a l'edició posterior d'aquest obrador arran de la seua mort. Parlem de la impremta que havia protagonitzat la premsa de l'època amb diaris com *El Isleño*, *L'Ignorancia* o el *Museo Balear*.²⁹ Era impremta d'obres

²⁵ Vegeu concretament: SAL, CPenya, 3, ms. 1084, 12-IV-1892.

²⁶ La negreta i el subratllat són nostres.

²⁷ SAL, CPenya, 2, ms. 0940, 14-II-1888.

²⁸ L'annex II ens permet de fer-nos una idea aproximada de la diferència en la producció durant la gerència de Pere J. Gelabert i Pol, respecte de l'edició durant la gestió de la seua vídua i els fills.

²⁹ *El Isleño* fou fundat per Pere Josep Gelabert i Llabrés: *El Isleño. Periódico científico, industrial, comercial y literario*, Palma, 1857-1866. Després, sortí a cura de Pere Josep Gelabert i Pol: *El Isleño. Periódico científico, industrial, comercial y literario*, Palma, 1866-1884. I, al remat, continuà essent editat per la vídua i un dels fills, Joan Gelabert Crespí: *El Isleño. Periódico de intereses materiales*, Palma, Tipografia de Viuda de Gelabert e Hijos / Imp. de los hijos de Gelabert / Imp. de Gelabert, 1884 - 15 de juny de 1897. A la fi, acabà en mans de diversos editors: *El Isleño. Periódico de intereses*

tan cabdals per a la literatura mallorquina com la *Biblioteca de escritores Baleares* de Joaquim M. Bover (1868) i l'antologia de *Poetes Balears* (1873), o les diverses novel·les d'Antoni Frates.³⁰ L'establiment també va traure a la llum publicacions que recollien els esdeveniments més destacats del moment, com la memòria sobre l'arribada del tren a Inca (1872) o certs volums-homenatge als beats mallorquins, a més de traduccions, gramàtiques i llibres de lectura.³¹ En canvi, després de 1884, durant la gerència de la vídua i dels fills de Gelabert, l'edició dels autors que hi havien confiat les seues obres minva o es desvia a d'altres obradors.³² S'hi editen menys obres que durant l'etapa anterior, entre d'altres: el manual de prosòdia de León Carnicer, l'ortografia castellana de Tomàs Forteza, la *Crestomatía francesa* de Miquel I. Oliver, la biografia d'Anselm Turmeda, a cura d'Estanislau de K. Aguiló i –posteriorment a les de Penya– les poesies de Camilo Pou.³³

materiales, Palma, Imprenta de las hijas de Colomar, 16 de juny de 1897 - 13 de novembre de 1897 i *El Isleño. Periódico de intereses materiales*, Palma, 15 de novembre de 1897 - 31 de desembre de 1898.

Vegeu també: *L'ignorancia. Revista crónica. Orga y xeremies d'una societat de mallorquins*, núms. 1-288, Palma, 21 de juny de 1879 fins el 13 de desembre de 1884; *L'ignorancia. Revista crónica. Orga y xeremies de varies societats de mallorquins*, núms. 289-319 i 320, Palma, Estampa de sa Viuda y Fiys de D. P. J. Gelabert, 20 de desembre de 1884 (fins el 18 de juliol de 1885).

Vegeu: *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*, Palma, 1875-1877; 1884-1888.

³⁰ Vegeu:

Joaquim Maria BOVER: *Biblioteca de escritores Baleares (La Ciutat de Mallorca, 1868) per [...]*, Palma, 1868.

Poetes Balears. Setgle XIX, Palma, 1873.

Antonio FRATES Y SUREDA: *Escenas baleares por los dos amores. Un destajo a medianoche. Las mejoras*, Palma, 1876.

Antonio FRATES Y SUREDA: *Géminis*, Palma, 1878.

Antonio FRATES Y SUREDA: *Impresiones por [...]*, Palma, 1880.

³¹ Vegeu:

Camino de hierro de Palma a Inca: resumen de los trabajos de la Comisión, Palma, 1872.

Corona poética dedicada a la Beata Catalina Tomás con motivo del tercer aniversario de su muerte gloriosa, Palma, 1874.

Homenage al Beato Raimundo Lull en el sexto centenario de la Fundación Colegio de Miramar, Palma, 1877.

Walter SCOTT: *El oficial aventurero por Sir [...]. Traducido al castellano*, Palma, 1870.

Juan BENEJAM: *Gramática educativa. Método racional de educación por medio de lecturas y ejercicios gramaticales por [...]*, Palma, 1878.

Matias BOSCH I PALMER: *El libro de la lectura. Trozos en prosa y verso, escogidos de entre los mejores escritores castellanos por [...]*, Palma, 1883

³² Recordem que, a banda que deixen de publicar-se, definitivament, el *Museo Balear* (1875-1877; 1884-1888) o, temporalment, *El Isleño* (1857-1861; 1889-1897; 1897-1898), en aquesta època Mateu Obrador canviarà d'impremta per editar la II època de *La Roqueta*, comanarà la impressió de la III època (1898-1900) al taller d'Amengual i Muntaner, i també per a la de 1902. El mateix Pere d'A. Penya, parcialment, o el seu fill, Antoni M. Penya, íntegrament, publicaran la seua obra a la impremta de Bartomeu Reus (vegeu l'annex I).

³³ Vegeu:

León CARNICER Y ROCHEL: *Acento prosódico de la lengua castellana. Por [...]*, Palma, 1891.

Tomàs FORTEZA: *Programa de ortografía castellana por D. [...]. Segunda edición corregida según las últimas prescripciones de la real Academia de la Lengua*, Palma, 1885

Miguel I. OLIVER: *Crestomatía francesa y ejercicios de pronunciación por [...]*, Palma, 1887.

Estanislau K. AGUILÓ: *Fra Anselm Turmeda*, Palma, Imprenta de la Viuda é Hijos de Gelabert, 1885.

Camilo POU: *Poesies de [...]*, Palma, 1893.

Dins la correspondència Penya-Amer, observem com aquest relleu generacional arriba a un punt crític durant l'any 1888. Després de quasi quatre anys de regència del negoci, el 1888 engegarà la polèmica entre els Gelabert i Pere d'A. Penya. L'escriptor ja havia donat per acabada la recopilació del seu darrer poemari.³⁴

Tanmateix, un cúmul de circumstàncies adverses el conduiran a no veure rematada aquesta empresa durant un considerable període de temps. Només cal observar el títol d'aquest apartat per copsar el desfasament entre la data inicial d'impressió dels plec de l'obra (1888) i la data d'acabament i de posterior posada a la venda del volum (1892). Comprovem els inicis d'aquesta *epopeia* recollits en unes línies sinceres i íntimes de Pere d'A. Penya:

Palma 8 Enero de 1889.

Mis queridos hermanos: [...]

[...] y que os tenía preparada para una sorpresa de año nuevo; pero que no ha podido ser realizada, no por falta mía. Tengo impreso ya mi tomo de poesías mallorquinas de mas de 500 paginas con mi retrato en fotograbado y con un prólogo o juicio critico debido a la pluma de nuestro comun amigo D José Mª Quadrado [...]. Esas ocupaciones han sido causa de no haber él terminado su cometido aun y de tener el tomo sin encuadernar por no estar impreso aun el Prologo o Juicio critico. [...]

(SAL, CPenya, 2, ms. 0974, f. 1r i 2r)

Al remat, després d'un any de tenir el poemari imprès, el detall que Quadrado no haguera embastat a temps el "juicio crítico" que havia d'encapçalar el volum no suposava cap impediment. De fet, en un mes, el prologuista havia ja enllestit l'encàrrec: [...] *Ya estan imprimiendo la Carta prologo de D. José Maria que ha de inaugurar mi tomo. [...]*³⁵

En canvi, un més després, en una carta en la qual Penya dóna el seu parer sobre el pròleg encomanat a Josep M. Quadrado, l'escriptor reprén el to de crítica envers els Gelabert, ja que el volum encara no està relligat ni encuadernat:

Palma 25 Febrero de 1889.

Mis queridos hermanos: [...]

[...] La poesia dels Tamborers es una de las de mi tomo y cabalmente la en que mas hinca su diente el Sr Quadrado en el Juicio critico que acompaña al tomo y que está ya impreso faltando unicamente el que se encuaderne y se ponga a la venta [...].

(SAL, CPenya, 2, ms. 0980, f. 1r i 1v)

Els processos d'impressió d'una obra durant el segle XIX no són acomparables, ni de bon tros, als que ens té acostumats la indústria gràfica actualment, ni en tècniques ni en terminis. El procés de composició tipogràfica i la impressió dels volums es regien per altres usos més artesanals, ben allunyats de la producció actual, automatitzada i de terminis mínims. Els plec s'imprimien dins un període de temps relativament extens i cada etapa

³⁴ Pere d'Alcántara PENYA Y NICOLAU: *Poesías en mallorquí popular ab un prolech ó juicio critich del Sr. D. Joseph María Quadrado y un retrato fotogravat del author*, Palma, 1892.

³⁵ SAL, CPenya, 2, ms. 0977, 11-II-1889.

–posem per cas, el relligat– comportava un procés a tenir en compte. Suara s’havia imprès el cos del poemari; suara, el pròleg. Així és que, després d’uns mesos de la impressió dels plecs centrals del volum –ja era acabat el 1888 i ens trobem al febrer de 1889–, és comprensible que encara puguem apreciar un cert to pacient i conciliador en les paraules d’en Penya. No obstant això, en breu sorgiran les primeres i considerables desqualificacions de l’autor davant la informalitat dels Gelabert. Només cal que rellegim la carta que envià al matrimoni Amer, el 3 de juny de 1889, per descobrir el progressiu malestar que li provoca l’estancament de la impressió de *Poesías*: “[...] Hace un año o mas que se empezó la impresion de mis *glosas*. Hace medio que se terminó. Hace tres o cuatro meses que está con prologo indice y cubiertas y ahora no llega a coserse nunca. [...]”³⁶ A partir d’aquest moment, l’epistolari és un clar testimoni del posicionament negatiu de Pere d’Alcàntara Penya envers la política empresarial dels Gelabert, marcada per la manca de seriositat i les males maneres. En la carta que presentem acte seguit, l’autor exposa –obertament i sense embulls– els seus comentaris i opinions:

Palma 20 Agosto de 1889.

[...] *Mi querido Victoriano: [...]. Hablemos de mi tomo. Está listo desde principios de año sin poder conseguir que Gelabert lo cosa y lo ponga en venta. La casa Gelabert desde la muerte de D. Pedro José no va bien. Sus dos hijos (dicho sea con las debidas reservas) proceden malamente y así es que puede decirse que están tronados.*

La primacia que tenia va cediendo su puesto á otras imprentas modernas mejor montadas y cuidadas, y lo peor de todo es que estos chicos ni tienen formalidad ni caracter. Seguramente que el Catalogo de la Biblioteca de Villalonga seguirá navegando por las mismas turbias aguas que mi tomo. Veo que Obrador al continuar la publicación nueva de La Roqueta ha cambiado de Imprenta, lo cual me indica que está también fastidiado de su poca formalidad. [...]

(SAL, CPenya, 2, ms. 0994, 20-VIII-1889)

Possiblement, aquest text siga una bona mostra del canvi de rumb que estava prenent la impremta de Palma a les darreries del vuit-cents. I no tan sols és important perquè palesa la manca d’enteniment del nostre autor amb els propietaris de l’obrador, sinó perquè documenta la pèrdua de *primacia* del negoci dels Gelabert, davant l’aparició de nous establiments tipogràfics que recompondran el panorama editorial del moment. Així mateix, fa referència a dos projectes que es veien constrets per circumstàncies semblants al seu poemari: el *Catálogo* del fons Villalonga i la represa de la segona època de *La Roqueta* (1889-1892), a cura de Mateu Obrador. Sobta el to sever amb què Pere d’A. Penya judica la tasca dels fills de Gelabert, en contrast amb el record enyoradís, i fins i tot condescendent, de la relació que devia existir amb el seu pare.

Així doncs, a les acaballes de 1889, el tom de poesies de Pere d’A. Penya encara roman sense acabar. Com veurem, no sol freqüentar l’obrador dels Gelabert i la seua reacció davant l’incompliment dels terminis comença a ser més desentesa i passiva. Hi albirem un bri de resignació abúlica en expressions com aquesta: “[...] Además yo ya no

³⁶ SAL, CPenya, 2, ms. 0987, 3-VI-1889.

me ocupo de ellos porque ha pasado el año 89 con el tomo mio impreso y sin coserlo [...].”³⁷ De tant en tant, recorda al seu cunyat que ja fa un any que hauria de poder enviar-li el seu volum, però: “[...] Mi tomo sigue terminado en su impresion desde el 88 pero esperando que el impresor quiera coserlo. [...].”³⁸

O sia, quasi després de dos anys de relacions comercials tenses i esporàdiques amb els fills de Gelabert, l'estat de crispació de Pere d'Alcàntara Peña s'agreuja davant la situació inversemblant que acompanya l'edició de la seua obra. L'actitud escèptica de l'autor vessa en cartes com la que reproduïm tot seguit:

Palma 17 Junio de 1890.

Mis queridos hermanos: [...].

Mi tomo que tu crees ha salido ya no está aun bautizado pues la prueba ó ejemplar que me facilito Gelabert fué un aborto antes de nacer. No sé aun si tardará en darlo á la publicidad porque yo ya no le hablo nunca de semejante asunto. [...]

(SAL, CPenya, 3, ms. 1025, f. 1r i 1v, 17-VI-1890)

L'edició d'aquest volum de poesies s'havia anat transformant en una espècie de tortura que, ben entrat el 1890, encara fallava en el procés d'enquadernació. La imatge que reflecteix Pere d'A. Peña en aquest moment ben bé podria ser la d'un escriptor vell³⁹ que no lliga amb la nova línia empresarial dels Gelabert ni amb el moment de transformacions que es viuen a la Mallorca de fi de segle.⁴⁰ A tall d'exemple, les cartes de Peña contenen tota una sèrie de judicis de caire ideològic i cultural d'allò més curiosos. Com són ara certs comentaris de Peña a la fi de 1891 arran de l'estranyesa dels Amer davant el fet que els Gelabert no demanin les seues col·laboracions per a l'almanac o el calendari d'*El Isleño*:

[...] Así como Gelabert no os ha pedido versos tampoco me los há pedido a mí. Creo que los redactores del Isleño y de los otros muchos periodicos se han hecho masones y conocen que nuestras sanas ideas son contrarias a sus fines. Esta es la única explicación que puedo dar inter nos á todo cuanto pasa para mi en aquella imprenta. Solamente el Diario me ha pedido composición habiendole yo entregada una que hice a Antonia el dia de su aniversario. [...]

(SAL, CPenya, 3, ms. 1073, 15-XII-1891)⁴¹

Aquesta acusació exagerada palesa el desencís ideològic de Peña que, tot i haver publicat asíduament a *El Isleño*, acabarà col·laborant amb el *Diario de Palma*. Possiblement cal situar aquesta discordança entre el despit professional i el distanciament

³⁷ SAL, CPenya, 2, ms. 1010, 31-XII-1889.

³⁸ SAL, CPenya, 3, ms. 1020, 27-IV-1890.

³⁹ A l'epistolari, esmenta contínuament que ja va per la seixanta-setena primavera i que “fa cadufs”.

⁴⁰ Exemple d'aquesta actitud crítica, i enyoradissa alhora –ben pròpia de l'òptica costumista–, són les cartes citades anteriorment en les quals titlla de *Gelabertos* els impressors o aquella en la qual fa referència a la tasca editorial de l'Arxiduc (SAL, CPenya, 3, ms. 1026, 8-VII-1890 i SAL, CPenya, 3, ms. 1058, 2-VI-1891, respectivament).

⁴¹ Al desembre de 1891, Peña enviarà aquesta mateixa composició a l'obrador d'en Guasp per formar part de l'*Almanac del Diario de Palma* d'aquell any, juntament amb altres poesies dels Amer que ell ha corregit. *Vid* ms. 1075 (22-XII-1891).

ideològic que condueix l'autor a una actitud més conservadora. Tanmateix, podem continuar situant Pere d'A. Penya a l'esquerra dels postul·lats del seu amic Josep M. Quadrado –sempre dins del conservadorisme catòlic i sense caure en el liberalisme exacerbant–, i distant alhora dels pensaments més reaccionaris d'un Bartomeu Ferrà.⁴²

Una setmana després d'haver enviat a l'obrador de Felip Guasp l'esmentada poesia, Penya continuava afirmant que la impremta de Gelabert no funcionava bé, ja que aquell any no havien editat ni almanac ni calendari. En contrast, hem pogut documentar com la direcció d'*El Isleño* se'n va disculpar als seus lectors dies abans.⁴³ Tanmateix, Pere d'A. Penya segueix amb l'acostumat to despectiu i no atura els atacs contra els Gelabert i *El Isleño*. El document que ve a reblar el clau és el següent: “[...] y sus botarates hijos disparatan como podrás formar juicio con la inocentada de mal genero del Isleño del dia 28 que no sé aun como parará. [...]”⁴⁴ No coneixem com va concloure aquesta polèmica, però vet ací el tipus de crítica cega i quasi ridícula que usava Penya per desacreditar la línia editorial dels Gelabert. Hi podem apreciar el desgastament de la relació entre un autor desencisat i cansat i uns impressors que, en part, potser vivien dels rèdits de la fama paterna. Ara bé, no emfasitzem aquest matís, atès que uns mesos més tard el conflicte presentava indicis de solució. Una carta en la qual Pere d'A. Penya dona comptes de la publicació del volum *Poesías* de Joan Alcover, a la col·lecció “Nueva Biblioteca Balear” de Josep Tous, serveix per informar el matrimoni Amer-Penya que definitivament estan cosint el seu poemari.⁴⁵ Tanmateix no serà fins un mes després que podrà enviar-los-en un exemplar acabat, juntament amb la primícia que un altre recull de les seues poesies ocuparà el tercer volum de la nova col·lecció de Tous:

Palma 5 Abril de 1892

Mis queridos hermanos y sobrinos. [...]

Hoy voy á daros una sorpresa. Recibireis juntamente con esta un tomo de poesias. Al fin Gelabert lo ha terminado y anunciado en primero de este mes. [...] Tengo otro tomo preparado de poesias que me ha pedido el editor Tous para formar el 3º tomo de la colección que publica cuyo 1º ha estado servido por Alcover, el 2º lo será por Pons. [...] No os mando mas tomos por ahora porque como Gelabert tiene que recuperarse del coste de la Impresión con la venta; con el fin de no perjudicar esta no debe facilitarme ejemplares para obsequios hasta tres meses despues de anunciada la obra. [...].

(SAL, CPenya, 3, ms. 1083, f. 1r, 1v i 2r)

⁴² Per ampliar el vessant ideològic d'en Quadrado i en Ferrà vegeu, respectivament: Pere FULLANA: “Política i religió en la vida de Josep Maria Quadrado”, dins Pere FULLANA (coord.): *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, 1997, 93-113; i Pere FULLANA: “Bartomeu Ferrà davant la modernitat” dins Bartomeu FERRÀ: *Ciutat ha seixanta anys 1850-1900*, Palma, 1996, 7-41.

⁴³ *El Isleño* del dia 24 de desembre de 1891, a la secció “Crónica Local”, es disculpa de la següent manera: “Imposibilitados, por causas ajenas á nuestro buen deseo, de repartir mañana á nuestros abonados el **Almanaque**, les enviaremos un calendario del que hemos hecho una tirada especial. El **Almanaque** será repartido a principios de año”.

⁴⁴ SAL, CPenya, 3, ms. 1076, 30-XII-1891.

⁴⁵ SAL, CPenya, 3, ms. 1081, 8-III-1892.

En haver llegit el text, esdevé paradoxal comprovar com Pere d'A. Penya ha d'adaptar-se en darrer terme a la política comercial dels impressors. Després d'un procés que s'ha allargat durant quasi quatre anys, els fills de Gelabert encara pretenen d'amortitzar el cost de la impressió del volum i restringeixen els primers exemplars lliurats a l'autor, fins que l'obra obtinga un cert èxit de vendes i així puguem rebre el conseqüent benefici econòmic. Després de tot plegat, aquesta reacció pot semblar poc adequada i és mostra de les maneres amb què els Gelabert tractaven el client, de les quals es queixava repetidament el nostre autor. Però, si bé és cert que el pes de la venda de les obres descansava sobre l'impressor, posats a traure comptes, és obvi que Pere d'A. Penya acceptara resignadament les condicions. Al capdavall, el més important era que el poemari arribara als lectors. Així ho podem apreciar en la carta anterior, si ens fixem en la il·l·lusió amb la qual Penya comunicava a la seua família el desitjat acabament del volum. Hem de recordar que aquesta mateixa il·l·lusió de Penya s'havia manifestat repetidament en l'obsessió per fer publicar l'obra de Miquel Victorià Amer i de Victòria Penya, juntament amb la pròpia.⁴⁶ L'intent de publicació a Mallorca de les obres del matrimoni Amer-Penya havia estat esperonat repetidament per Pere d'A. Penya. Malgrat tot, aquesta edició no es va dur a terme, ja que els volums de Miquel V. Amer i Victòria Penya van ser publicats a Barcelona per Il·lustració Catalana amb bastant posterioritat. A banda d'una modesta edició mallorquina del 1855,⁴⁷ no fou fins 1909 que les poesies completes de Victòria Penya vegeren la llum i de segur que hi havia darrere l'afany recopilador del seu marit.⁴⁸ No va córrer la mateixa sort l'obra de Miquel Victorià Amer, que encara roman esparsa a l'espera d'un estudiós o estudiosa que s'hi vulga dedicar.⁴⁹ Si més no, la correspondència que garbellem ens ha aportat dades suficients per afirmar que el matrimoni Amer-Penya tenia intenció de publicar la seua obra a Mallorca. L'inconvenient fou que la mort de na Victòria Penya (†1898) ho va retardar fins ben entrat el segle XX. En aquestes circumstàncies és on apareix com a mitjancer la figura de Pere d'A. Penya i en el següent apartat en recollim els indicis.

IV. El paper de la impremta de Bartomeu Reus de Felanitx

Pels volts de 1896, hem aconseguit destriar una carta –curiosa, si més no, pel que tenia de nota costumista– en la qual Pere d'A. Penya recomanava al matrimoni Amer-Penya la publicació de les seues tan anhelades poesies en un obrador de Felanitx poc conegut fins aleshores. Cal afegir que fins i tot els arribava a donar preus detallats d'estampació del nou establiment, a còpia dels costos de les obres que hi estava publicant darrerament.⁵⁰ Vegem-ho:

⁴⁶ SAL, CPenya, 3, ms. 1084, 12-IV-1892.

⁴⁷ Victoria PEÑA: *Poesías de Doña [...] Publicadas en el folletín del periódico EL BALEAR*, Palma, Abril de 1855.

⁴⁸ Victòria PENYA D'AMER: *Poesies*, Barcelona, 1909, 2 vols.

⁴⁹ Vegeu l'edició de principis del segle XX: Miquel V. AMER: *Poesies*, Barcelona, Col. Lectura Popular, s. a.

⁵⁰ Parlem de la publicació inicial, per subscripcions, del primer volum d'*El Mosaico* que ell anomena *Festes anyals*. Vegeu «Costums y festes anyals» dins Pedro de Alcántara PEÑA Y NICOLAU: *El Mosáico. Colección de escritos literarios en verso y prosa de [...]*, Tomo I, Felanitx, 1896.

Palma 15 Junio de 1896.

Mis queridos hermanos: [...]

[...] En cuanto al pensamiento de imprimir en Felanitx vuestros versos lo aplaudo. No he visto aun al impresor para precios pero puedo decirte los de mi obra puesto que ya conoces papel impresion y tamaño.

500 ejemplares de 1 pliego de 8 pàginas 7 pes.

1000 " de id id supongo que serán 11 o 12 id

1000 ejemplares de 128 pàginas o sean 16 pliegos vendrían a costar a 12 pes^s 12x16 = 192 pesetas.

500 id. vendrian a costar 7x16 = 112 id.

Debo advertirte que esos precios para mí no son los corrientes sino que me hace favor como agradecido que me está pero no dudo que serán los mismos para vosotros por ver él que es cosa mía.

A ver si os decidís. [...]

(SAL, CPenya, 3, ms. 1208, f. 1r, 2r i 2v)

Quin era el nou establiment tipogràfic de Felanitx al qual fa esment Pere d'A. Penya? Com hi va anar a parar el nostre autor? I més, com és que el gerent de l'esmentada impremta n'estava tan agraït? Suposem que l'autor s'havia anat desencisant del tracte amb els Gelabert i això el va conduir a cercar alternatives anys enrere. Els contactes de Penya amb altres obradors es remunten a 1883, tot i que continuava mantenint relacions comercials amb el pare dels Gelabert, encara viu: Pere Josep Gelabert i Pol. A Felanitx, Pere d'A. Penya va trobar imprentes on estampar part de la seua obra, ço és: l'Estampa Felanitxera o la tipografia de Bartomeu Reus. Cal tenir en compte aquest moment, ja que uneix íntimament Penya amb el municipi de Felanitx. La família d'en Penya hi posseïa una casa en la qual passaven les vacances d'estiu, quasi cada any. En aquells temps, la casa es trobava al centre, prop del convent de Sant Agustí, al número 44 del que Penya anomenava carrer *Rocaboyra*.⁵¹ Potser la procedència de la seua esposa facilità que Penya es decidira a imprimir a l'obrador de l'Estampa Felanitxera. La impressió del poemari *Records y esperances*, dedicat a la seua difunta muller, Antònia Aina Gelabert Bordoy,⁵² anunciava, des de 1885, un lligam ben travat –des d'allò afectiu i el paisanatge– entre el poble i el poeta. A més a més, un any més tard, també va publicar al mateix obrador el seu popularíssim *La cuyna mallorquina*,⁵³ un *bestseller* que pels volts de 1923 ja coneixia la cinquena edició.⁵⁴

⁵¹ Vegeu SAL, CPenya, 3, ms. 1098, 23-VIII-1892. Actualment es tracta del carrer de Sa Roca d'en Boira, entre el carrer del Convent i el del Bisbe Puig, ben a prop de la plaça de l'Ajuntament de Felanitx.

⁵² Pere d'Alcàntara PENYA Y NICOLAU: *Records y esperances. Colecció de poesies íntimes, d'en [...]* dedicades á sa bona esposa n'Antonia Ayna Gelabert y Bordoy, ja difunta, Felanitx de Mallorca, 1885

⁵³ Pere d'A. PENYA [Un aficionat a menjar per viure]: *La cuyna mallorquina: colecció de receptes de cok, de cuynera, de pastissé, de rebosté, de licorista, de cafeté, de curandero y de doctó de soley que [...]* publica [...], Felanitx, 1886 (1a edició).

⁵⁴ Antoni PONS PASTOR: *Don Pere d'Alcàntara Penya. Conferències llegides amb motiu del centenari del seu naixament, en el "Museu Diocesà" de Mallorca per [...]*, Sóller, 1923, 180.

Com hem dit, les primeres referències de l'epistolari Peña que parlen de l'obrador de Felanitx esmenten la seua aparició com a establiment tipogràfic nou, ben preparat i que edita un setmanari: *El Felanigense*.⁵⁵ Observem com Peña anuncia als seus familiars de Barcelona la impressió d'un retrat seu i com valora l'establiment:

Felanitx 3 Setiembre de 1883.

Mis queridísimos hermanos y sobrinos: [...].

[...] Debo mencionar otra particularidad de la imatge y es que es la primera que ha sudado la prensa o imprenta de Felanitx, villa primera de Mallorca que ha montado un establecimiento tipografico y que publica un semanario. [...]

(SAL, CPeña, 2, ms. 0775, f. 1r i 1v)

Després d'aquesta breu presentació de l'obrador felanitxer, no se'n tornarà a fer referència a la correspondència Peña-Amer fins ben entrat el 1887.⁵⁶ Estem parlant del *post scriptum* d'una carta en la qual Pere d'A. Peña avança a Miquel V. Amer la idea de publicar a Felanitx, a conseqüència dels preus interessants d'estampació que li ofereix l'establiment:

P. S. [...] Creo que al fin me decidiré a imprimir un tomo de mis poesías en Felanitx, por lo bien surtida que empieza a estar su imprenta, por las buenas condiciones de baratura que me ofrece y para darle trabajo pues no anda tan apremiada como las de Palma.

(SAL, CPeña, 2, ms. 0927, f. 2v, 26-IX-1887)

El motiu merament econòmic no ens pot desviar d'altres aspectes de l'obrador de Bartomeu Reus que també hi deixa entreveure Peña. A banda de la *baratura*, la impremta de Reus devia ser d'allò més nova i, per tant, amb millor qualitat tècnica pel que fa als tipus de motle i als gravats. Recordem com Peña se sorprenia de la qualitat de la seua imatge estampada. De manera que, a les condicions tècniques, s'afegien altres raons com el temps d'acabat dels impresos. Atesa la llunyania de la capital i la manca de tradició, el ritme de treball de l'obrador de Felanitx devia ser més lleuger, en comparació amb la indústria tipogràfica *tan apremiada* de Ciutat. Tot plegat, es tractava d'una sèrie de condicionants que, amb el temps, van acabar fent derivar envers la impremta de Bartomeu Reus la publicació de l'obra més coneguda de Pere d'A. Peña: *El Mosáico*.

Aquest canvi d'obrador va comportar una sèrie d'avantatges per a l'edició de les obres d'en Peña. En primer lloc, podem parlar d'abaratiment de costos de producció; en segon terme, de millora de la qualitat tècnica –cosa que convé matisar, atés que es tractava

⁵⁵ Vegeu *El Felanigense. Semanario de intereses locales y materiales*, Felanitx, 1883-1919 i *Almanaque de El Felanigense para 1884*, Felanitx, 1883; *Almanaque de El Felanigense para [...]*, Felanitx, 1884-1892; *Almanaque de El Felanigense para [...]*, Felanitx, 1893-1919. La nostra amiga i col·lega de Felanitx, Catalina Roig, ha estudiat recentment les aportacions de Pere d'A. Peña a l'Almanac d'*El Felanigense* de 1884 a 1900. Hi va detectar unes cinc composicions entre 1885 i 1892, tot i que n'hi ha fins 1906.

⁵⁶ Potser es tracte del reflex d'un període d'instabilitat empresarial, ja que aproximadament fins 1896 no trobem un peu d'impremta fix en la producció d'aquest obrador. Passà pel de "Tipografia Felanigense" o "Estampa Felanitxera" al de, finalment, "Imprenta de Bartomeu Reus" –amb diverses variants–, tot i que Peña no ho sol especificar (vegeu-ne annex II).

d'una impremta que feia les seues primeres passes–; i, en darrer lloc, una reducció considerable dels terminis de lliurament de les obres. Si en traiem comptes, es tractava de motius suficients per afavorir la descentralització del quefer tipogràfic des de Palma a la part forana mallorquina. D'altra banda hi podem afegir la motivació i les ganes de projecció comercial amb què l'establiment de Bartomeu Reus encetava la seua trajectòria empresarial. A més de la confiança i el tracte curós amb què Reus devia obsequiar la seua clientela, convé tenir en compte les seues aspiracions comercials i l'interés per proveir de títols el fons d'obres impreses al seu obrador. Si tornem a l'any 1896, ho podem comprovar en consultar una carta d'aquell estiu a Palma, en què Peña respon a Amer que li remetrà els preus de confiança que l'obrador de Felanitx aplica als seus impresos. A banda de recordar-li la qualitat raonable de l'establiment i les ganes de fer-se un nom, li explica com la situació sociolaboral de la contrada abarateix la mà d'obra i, per tant, afavoreix els seus interessos:

Palma 24 Agosto de 1896.

Mi querido Victoriano: [...]

[...] Tu ya conoces las impresiones de Felanitx y creo que son bastante aceptables y su impresor que no tiene allí mucho trabajo tiene verdaderos deseos de tener surtido de obras de fondo en su imprenta para darle importancia y como allí la vida es muy barata y los operarios ganan poco puede hacerlo a precios acomodados. [...]

(SAL, CPenya, 3, ms. 1219, f. 2r i 2v)

Com a nota curiosa, paga la pena afegir que la confiança en el tracte entre Peña i l'impressor Reus va arribar al punt que, en circumstàncies semblants a les que van provocar el distanciament amb els Gelabert, el retard en l'acabament del segon volum d'*El Mosaico* no va provocar cap conflicte.⁵⁷ Ben al contrari, a una carta de principis de 1897 trobem el to conciliador i condescendent que solia usar en parlar del pare dels Gelabert i, davant la tardança, comprovem que Pere d'A. Peña disculpava la falta de l'impressor Reus i no el recriminava, com en el cas dels impressors de Palma. Entre d'altres coses, ho feia perquè ell mateix també hi tenia part de culpa:

Palma 2 Febrero de 1897.

Mis queridos hermanos: [...]

La causa principal de esta interrupción han sido las faenas del autor y las del impresor. Yo por mi parte tenia que entregar el plano de los alrededores de Palma el día 31 de Diciembre sin mas dilación y no pude dedicarme a otra ocupación; y el impresor tenia que publicar un calendario y otros libros é impresos que no le daban tiempo para coser el tomo, el cual no está aun cosido o encuadernado a la rústica como ser debía. [...]

(SAL, CPenya, 3, ms. 1235, 2-II-1897, f. 1r i 1v)

Finalment, remarcarem un fet que potser hagi passat desapercebut fins ara. La importància que va anar adquirint l'establiment de Bartomeu Reus fou tan considerable que un autor com Pere d'A. Peña passà de publicar dos volums aïllats, durant la dècada dels

⁵⁷ Pedro de Alcántara PEÑA Y NICOLAU: *El Mosaico. Colección de escritos literarios en verso y en prosa de [...]*, Tomo II, Felanitx, 1897.

anys 80 i principis dels 90, a l'obrador dels Gelabert,⁵⁸ a publicar a Felanitx l'obra que recopilaria definitivament la seua producció: *El Mosáico*. Més enllà de la fama i de la difusió que abastaren publicacions periòdiques com *L'Ignorancia* o els volums inicials de Pere d'A. Peña, val a dir que l'escriptor ha estat recordat per haver intentat deixar per a la posteritat la totalitat de la seua obra en aquest *mosaico*, per al qual tenia projectats més de vint volums.⁵⁹ Suposem que amb aquest acte de confiança queda ben palesa la concepció que, com a obrador, tenia Peña de la impremta d'en Reus, car hi posava en les seues mans l'empresa més important de la seua vida.

V. Peña i "la flor del seu temps"

Davant el prestigi dels Gelabert, ens aventurarem a dir que l'establiment de Bartomeu Reus devia ser tan sols una empresa emergent, amb manca de recursos comercials i de clientela, que pretenia obrir-se camí en el panorama editorial mallorquí de les acaballes del segle XIX. Podríem parlar també d'uns impressors novells amb poca experiència, però de bona disposició i amb interès per satisfer el client. A més a més, cal afegir-hi el factor econòmic, ja que la situació de la mà d'obra de l'indret permetia l'abaratiment de preus en pro de la captació de projectes editorials.

La casualitat o les circumstàncies van provocar que una de les figures més destacades de la premsa i de l'edició mallorquina de l'època com Peña s'immiscira en la trajectòria empresarial d'aquesta impremta felanitxera. Donat que el tracte i el servei dels impressors ciutadans no eren compensats amb el cost econòmic, Pere d'A. Peña potser va preferir esdevenir mecenes del nou establiment de Felanitx a canvi de ser tractat amb maneres afables i respectuoses. Podem assegurar que la influència de Peña fou major del que es podria apreciar en un primer moment. De segur que els continuats consells i suggeriments respecte de l'art de l'edició van anar conformant una imatge de seriositat i d'ofici que permeté a la impremta d'en Reus d'assolir nous reptes empresarials de més ample abast. En seran una destacada mostra les obres del mateix Peña, les del seu fill, Antoni M. Peña,⁶⁰ o l'edició del diari *El Felanigense*, juntament amb els conseqüents calendari i almanac anuals que acompanyaven aquest tipus de publicacions periòdiques. És a dir, creiem que Pere d'A. Peña preferí obtenir resultats més modestos a Felanitx, però satisfactoris, que haver de suportar la manca de tracte i de seriositat d'un establiment com el dels Gelabert en el qual no es trobava del tot a gust. Això significava, d'una banda, assumir que el paper fóra de poca qualitat i que les edicions presentaren variacions o foren poc ortodoxes; i, de l'altra, haver de desplaçar-se a part forana per aconsellar els gerents de l'obrador de Felanitx sobre la millora dels impresos i per introduir-los dins del panorama de l'edició del moment.

⁵⁸ Ens referim a Pere d'Alcántara PENYA: *Cuentos p'en [...]*, Palma, 1884, i a les *Poesías en mallorquí popular*, citades anteriorment.

⁵⁹ SAL, CPeña, 2, ms. 1189, 26-XI-1895.

⁶⁰ Vegeu a l'annex I la relació d'obres d'Antoni M. Peña publicades a l'obrador felanitxer.

Davant la industrialització voraginosa d'un ofici que evolucionava a passes gegantines, l'actitud pragmàtica de Pere d'A. Penya potser ens ajude a comprendre millor el que representava el giravolt cultural de les acaballes del XIX. Més enllà del repertori d'anècdotes que hem recollit, una de les conclusions a les quals arribem és que tot aquest manoll de cartes reflecteix el caràcter geniüt de Penya i, per tant, convé no caure en el parany de considerar només aquest aspecte. El que hem mostrat fins ara no pot analitzar-se des d'un punt de vista simplista que tan sols retia comptes de l'actitud de Penya davant dels Gelabert i de la reacció que el féu canviar d'impremta. Aquesta anècdota pot ser interpretada com la manifestació de tota una transformació cultural i estètica més general que afectà el món editorial. La premsa i l'edició de les acaballes del segle XIX poden ser el medi on analitzar aquestes transformacions. La impressió de corones poètiques dedicades a la Mare de Déu de Lluc o a la reina Isabel II degué donar pas a la de guies de viatge sobre Mallorca i les Illes Balears. L'ús decimonònic a l'hora d'editar llibres era arraconat, de mica en mica, per una nova tendència editorial de tall modernista.

Seria un factor a tenir en compte per a futurs estudis comprovar com un fet aleatori, com que Mateu Obrador canvie d'impremta en encetar la segona època de *La Roqueta* i que Pere d'A. Penya li seguís les passes, pot esdevenir la punta de l'iceberg d'una sèrie de circumstàncies que preludiaven un canvi de paradigma en el panorama editorial del moment. Si acompanyem la composició de les diferents etapes de *La Roqueta*,⁶¹ comprovarem com la línia estètica de la primera i de la segona èpoques, d'humil regust romàntic i en la qual escassejaven les il·lustracions –davant el predomini de la lletra impresa i la tipografia il·lustrada o goticista–, era capgirada a partir de la tercera etapa del setmanari. Els nous corrents estètics aprofundien en l'estudi formal i feien brollar una tipografia més elaborada i sinuosa, acompanyada de nombroses i vaporoses il·lustracions i gravats.⁶²

El director de *La Roqueta* i el mateix Pere d'A. Penya esdevenen en aquest moment la mostra d'un estament intel·lectual conservador d'autors caducs, avesats a un tracte diferenciat –caracteritzat pel gust per l'atenció i la deferència– i acostumats a unes maneres de procedir que començaven a no usar-se. Recordem l'edició per subscripció, les col·laboracions periòdiques en premsa i almanacs, els concursos poètics, les vetlades literàries o les corones poètiques a les quals estava assistia l'elit de la intel·lectualitat

⁶¹ *La Roqueta. Periodich independent. Sortirá á rotlo, per los presents, cada dissabte*, Palma, 1887; *La Roqueta. Periodich mallorquí. Sortirá á rotlo, per los presents, cada dissabte* (2a època), Palma, 1889-1892; *La Roqueta. Periodich mallorquí. Sortirá á rotlo, per los presents, cada dissabte* (3a època), Palma, 1898-1901; *La Roqueta. Il·lustració mallorquina* (4a època), Palma, 1902

⁶² A partir de 1898, la tipografia de la tercera època de *La Roqueta* canvia en la capçalera i els títols, a més, s'hi inclouen fotos i gravats dins de la secció coneguda com "Album de La Roqueta." També havia canviat de format –de foli prolongat (250 x 320 mm aprox.) a una espècie de quart prolongat (175 x 320 mm aprox.)– i, en conseqüència, la distribució de la caixa passava de tres a dues columnes. Arribats a 1902, l'estètica de la quarta etapa del periòdic varia considerablement. La diferència rau en una portada il·lustrada que encapçala la publicació, a més de la profusió de dibuixos, gravats i fotografies, acompanyats d'una tipografia i d'unes composicions d'un modest estil modernista. A més a més, el canvi s'aprecia en el mateix títol del periòdic en passar de ser *La Roqueta. Periodich mallorquí* a esdevenir *La Roqueta. Il·lustració Mallorquina*.

decimonònica. Arran del 1884, la dismunició de la producció dels Gelabert pot ser entesa com a part del procés de diversificació editorial del moment i d'aparició d'empreses de nova trajectòria. Llavors, podem analitzar el que hem anomenat la *davallada* dels Gelabert com un punt d'inflexió i un redireccionament d'interessos comercials i culturals: el testimoni d'una nova visió, fruit d'un nou temps. Aquesta revolada editorial, lligada a la fi de segle, degué comportar un enfocament més comercial i més industrial de l'ofici de Gutenberg. La Mallorca que s'obria a l'incipient turisme de l'aristocràcia europea, ho feia també a noves sensibilitats estètiques i culturals que començaven a estendre's des de les plataformes del Modernisme i amb un tarannà marcadament antirenaixencista. La producció literària culta del Romanticisme i de la Renaixença havia de deixar pas a d'altres tendències editorials. La premsa de la segona meitat del segle XIX, com el *Diario de Palma*, *El Àncora*, el *Museo Balear* o *El Isleño*, serà substituïda per *La Ultima Hora* o *La Almudaina*.⁶³ Per una altra banda, la premsa costumista i humorística de les darreries de segle també serà testimoni d'aquest canvi en la seua pròpia fesomia. Setmanaris com *La Roqueta* veuran transformats la seua línia editorial i el seu plantejament, si més no, a nivell estètic i formal, i potser no tant en l'aspecte temàtic, ja que les línies editorials tradicionals –amb què s'identificava el model literari d'un Pere d'A. Peña– hi romandran. Però, fins ben entrat el segle XX, d'altres com *L'Ignorancia* o *En Figuera* seguiran, sense gaire adaptacions, les pautes marcades per la premsa costumista, car representaven una visió enyoradissa que defugia un món que evolucionava. Eren testimonis del pas que es produí des de les plataformes editorials del XIX, encara de tendència romàntica, a les posteriors, forjades amb els nous paràmetres del Modernisme.

En aquesta cruïlla on conflueixen els interessos de Pere d'A. Peña i el desacord amb els impressors Gelabert, apareix l'obrador de Bartomeu Reus a Felanitx. Si l'establiment dels fills de Gelabert representava l'opció de la modernitat editorial, la tipografia de Reus esdevenia la continuació dels models editorials decimonònics, tot i que amb mitjans tècnics moderns i renovats. Així, podem resumir aquest esquema d'interessos comercials de manera que obtinguem, d'una banda, el corrent de la innovació i de la indústria i, de l'altra, el vessant decimonònic de l'edició romàntica. Mentre que l'obrador dels Gelabert a Palma s'adaptava als nous vents de modernitat, l'establiment de Reus representava el model tradicional d'impremta i la continuació d'unes maneres de concebre el món editorial. Paral·lelament, cal tenir present com les darreres produccions de tota una sèrie d'intel·lectuals mallorquins de la fi del XIX pretenien perllongar, ja ben entrat el segle XX, els usos als quals estaven acostumats. L'exemple de Pere d'A. Peña esdevé, per tant, un testimoni, un factor i una mostra més de la continuació dels postul·lats estètics que regien l'edició heretada del període romàntic.

Segons el rossellonés Juli Delpont, Pere d'Alcàntara Peña era “el degà dels escriptors de l'illa de Mallorca”.⁶⁴ I en el memorial que li dedicaren els joves escriptors de

⁶³ Peña hi col·laborà a partir de l'any 1893, aproximadament. Vegeu SAL, CPeña, 3, ms. 1139 bis, 3-IX-1893.

⁶⁴ Juli DELPONT: “D. Pere d'A. Peña”, *Mitjorn. Revista Literaria de Mallorca*, núm. 5 (maig – any I), Ciutat de Mallorca, 1906, 143

Mitjorn amb motiu de la seua mort, Maria Antònia Salvà afirmava que, tot i haver-lo vist “aplaudir sincerament escrits moderníssims, sens que may se li notàs la pretensió [...] de fer passar com millor els estils y les coses del seu bon temps”, no pogué acostumar-se a les “[...] frasselies, tremoloses y perfumades, pero modernes, al cap i a la fi.” Penya sentia “[...] ben intensa aquesta amor per tot quant fou jove ab ell y que’s revelava fins en els més petits detalls de la seua vida [...]” Aquestes afirmacions corroboren els nostres supòsits sobre el criteri estètic de Pere d’A. Penya, les desavinenses amb els Gelabert i la trobada de la impremta de Bartomeu Reus. Empés pel sentiment nostàlgic del passat, Penya preferia els models decimonònics a les noves “flors” del Modernisme, malgrat tolerar-les. En paraules de Maria Antònia Salvà: “El meu amich no podia sentirles com a la francesilla qu’era flor del seu temps.”⁶⁵

Inca, febrer de 2007

VI. Bibliografia

Annex I

Obres esmentades de l'autor

- Pere d’Alcántara PENYA: *Cuentos p’en [...]*, Palma de Mallorca, Estampa de sa Viuda y fiys de D. Pere J. Gelabert, 1884.
- Pere d’Alcántara PENYA Y NICOLAU: *Records y esperanças. Colecció de poesies íntimes, d’en [...] dedicades á sa bona esposa n’Antonia Ayna Gelabert y Bordoy, ja difunta*, Felanitx de Mallorca, Estampa Felanitxera, 1885.
- Pere d’A. PENYA [Un aficionat a menjar per viure]: *La cuyna mallorquina: colecció de receptes de cok, de cuynera, de pastissé, de rebosté, de licorista, de cafeté, de curandero y de doctó de soley que [...] publica [...]*, Felanitx, Estampa felanitxera, 1886.
- Pedro de A. PEÑA: *Guía Manual de las Islas Baleares con indicador comercial*, Palma, Librería de J. Tous - editor, Tipografía de Juan Villalonga, 1891.
- Pere d’Alcántara PENYA Y NICOLAU: *Poesíes en mallorquí popular ab un prolech ó judici critich del Sr. D. Joseph María Quadrado y un retrato fotogravat del author*, Palma, Tipografía de Viuda y Fiys d’en Pere J. Gelabert, 1892.

⁶⁵ Maria Antònia SALVÀ: “A la bona memoria de D. Pere d’Alcántara Penya. Una impressió personal”, *Mitjorn. Revista Literaria de Mallorca*, núm. 5 (maig - any I), Ciutat de Mallorca, 1906, 136-137.

P. de A. PENYA: *Petit mes de María ò sia el mes de maig dedicat á la Santissima Verje María, escrit p'en [...]. (Aprovat per la autoritat eclesiástica.)*, Felanitx, Imprenta d'en Bartomeu Reus, 1896.

Pedro de Alcántara PEÑA Y NICOLAU: *El Mosaico. Colección de escritos literarios en verso y prosa de [...]*, Felanitx, Imprenta de Bartolomé Reus, 3 vols., 1896-1897-1899.

Obres esmentades del fill de l'autor

Antoni Mª PEÑA: *Gloses*, Felanitx, Imprenta den B. Reus, 1896.

Antoni Mª PEÑA: *Temas para traducir al castellano los niños y las niñas de las escuelas elementales*, Felanitx, Imprenta de Bartolomé Reus, 1908.

Antoni Mª PEÑA: *Marina. Idili mallorquí. (Excelsior)*, Felanitx, Tipografía de B. Reus, 1924.

Obres de consulta

Miquel FONT: "Els Gelabert: impressors i editors del segle XIX", *Llegir. Revista de Llibres, Història i Art*, núm. 52 (juliol-setembre, any X), Palma, 2006, pàgs. 12-13.

Pere FULLANA PUIGSERVER: "Bartomeu Ferrà davant la modernitat" dins Bartomeu FERRÀ: *Ciutat ha seixanta anys*, Palma, Miquel Font Editor, 1996, pàgs. 7-41.

Pere FULLANA PUIGSERVER: "Política i religió en la vida de Josep Maria Quadrado", dins Pere FULLANA PUIGSERVER (coord.): *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, Miquel Font Editor, 1997, pàgs. 93-113.

Joan MAS VIVES: "El consum de teatre popular a Mallorca entre el 1860 i el 1890", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 52, 1996, pàgs. 369-392.

Mitjorn. Revista Literaria de Mallorca, núm. 5 (maig – any I), Ciutat de Mallorca, Estampa d'en Felip Guasp, 1906.

Antoni PONS PASTOR: *Don Pere d'Alcàntara Penya. Conferències llegides amb motiu del centenari del seu naixement, en el "Museu Diocesà" de Mallorca per [...]*, Sóller, Imp. de J. Marqués Arbona, 1923.

Joan POU MUNTANER: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX. Tomo VI (1881-1885)*, Palma de Mallorca, 1985.

Antonio VILLALONGA: *Catálogo De La Biblioteca De A. Villalonga Existente En Palma de Mallorca*, Palma, Viuda e Hijos de P. J. Gelabert, 1889.

Annex II

Mostra d'algunes de les obres impreses pels obradors de:

a) Pere Josep Gelabert i Llabrés (1840-1866)

José BONETA: *Crisol del crisol de desengaños. Compendio adecuado del milagroso libro de la diferencia entre lo temporal y eterno*, Palma, Imp. Pedro José Gelabert, 1840.

Miguel MORAGUES: *Oración inaugural pronunciada en la solemne instalación y apertura de la Universidad Literaria Balear por el P. D. Día 22 de Noviembre del presente año*

- con la asistencia de todas las autoridades y corporaciones de esta capital*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1840.
- Augusto RICARD: *La bandera tricolor ó los tres días de Julio en París. Escrita en francés por [...]*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1841.
- Calendario para las islas Baleares. Mallorca, Menorca e Iviza 1842*, Palma de Mallorca, Imp. de P. J. Gelabert, 1842.
- Francisco MARTÍNEZ DE LA ROSA: *Poética: con sus anotaciones, según las ediciones más correctas que de esta obra se han publicado hasta el día*, Palma, Imp. de Pedro José Gelabert, 1843.
- Tomás de Hiriarte: *El nuevo Robinson. Historia moral reducida a diálogos para instrucciones y entretenimiento de niños y jóvenes de ambos sexos*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1846.
- Félix PONZOA CEBRIÁN y Joaquín María BOVÉR DE ROSSELLÓ: *Diccionario manual para el estudio de antigüedades dedicado a la Reina Nuestra Señora*, Palma de Mallorca, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1846.
- Gerónimo BIBILONI: *Discurso que en la Iglesia de San Francisco de Asís de Palma el día 30 de Junio de 1846 en la solemnidad que en obsequio del Beato Raimundo Lulio costea todos los años la M. I. Municipalidad de esta Ciudad, con asistencia de dicha Corporación, del Ilmo. Cabildo de la Santa Iglesia, de la Junta Promovedora de las Glorias del mismo beato, y del Colegio de la Sapiencia, pronunció [...]*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1846.
- Joaquín María BOVER: *Trovas de Mossen Jaime Febrer, que tratan de los conquistadores de Valencia*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1848.
- Colección de varias reducciones de monedas: Dobleros, sueldos, pesetas, napoleones, duros, durillos, quintos y onzas. Ordenada por D.J.M.O.*, Palma, Imprenta de Gelabert, 1849.
- Eugenio SUE: *Los siete pecados capitales. Novela*, Palma, Imp. de Pedro José Gelabert, 1848-1849.
- Joaquín María BOVER: *Nobiliario Mallorquín*, Palma, Pedro José Gelabert, 1850.
- Patricio de la ESCOSURA: *Discurso que en la sesión del Congreso del día 26 de Julio de 1851, pronunció el Sr. D. [...] en apoyo de la proposición presentada por dicho señor sobre la Reforma Electoral*, Palma, Imp. de P. J. Gelabert, 1851.
- Constancia ROBERT: *El Rey*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1851.
- Mariano PERALTA: *Ensayo de un diccionario aragonés-castellano*, Palma por Pedro José Gelabert, 1853.
- Tribunales. Artículos que sobre esta materia ha publicado un magistrado sabio y celoso por la administración de Justicia en el Diario Español*, Palma, Imp. de Pedro José Gelabert, 1853.
- El Isleño. Periódico científico, industrial, comercial y literario*, Palma de Mallorca, Imp. de Pedro José Gelabert, 1857-1866.
- Jerónimo ROSSELLÓ: *Obras rimadas de Ramón Lull, escritas en idioma catalán-provenzal, publicadas por primera vez con un artículo biográfico, ilustraciones y variantes, y seguidas de un glosario de voces antiguas por [...]*, Palma, Pedro José Gelabert, 1859.

- Tomás AGUILÓ: *Album dedicado a S. M. la Reina Doña Isabel II con motivo de haberse dignado visitar a las Baleares. Poesías premiadas en el certamen que abrió la Academia de Ciencias y Letras de esta provincia para [...]*, Palma de Mallorca, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1860.
- Corona poética dedicada a S. M. la Reina Doña Isabel II (Q. D. G.) al inaugurarse el monumento que las Islas Baleares erigen en la capital de la provincia para perpetuar el grato recuerdo de la visita, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1860.
- Geroni ROSSELLÓ: *Lo joglar de Maylorcha*, Palma de Mallorca, Imp. Pere Joseph Gelabert, 1862.
- Fernando WEYLER Y LAVIÑA: *Historia Orgánica de las Fuerzas Militares que han defendido y ocupado á la Isla de Mallorca desde su Conquista den 1229 hasta nuestros días*, Palma de Mallorca, Imp. de Pedro José Gelabert, 1862.
- Ignacio de la EBRADA: *Las fantasmas de Madrid, y estafermos de la Corte, obra donde se dan al público los errores y falacias del trato humano para precaución de los incautos. Excitada con algunos discursos del lustre de nuestra España*, Palma, Imp. de Pedro José Gelabert, 1862 y 1863.
- Fiesta antigua de Toros en Madrid*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1865.
- Disposiciones sanitarias de 1865 para precaverse del Colera Morbo en la Isla de Mallorca y diario de buques anclados en el lazareto de Palma de 29 Agosto 1865 a 4 Enero 1866 con nombres de barcos carga e incidencias sanitarias*, Academia de Medicina de Palma de Mallorca, Palma, Imprenta de P. José Gelabert impresor de S. M., 1865.

b) Pere Josep Gelabert i Pol (1866-1884)⁶⁶

- El Isleño. Periódico científico, industrial, comercial y literario*, Palma de Mallorca, Imp. de Pedro José Gelabert, 1866-1884.
- Fernando WEYLER Y LAVIÑA: *Raimundo Lulio juzgado por sí mismo, o consideraciones crítico-científico-comparativas sobre varias de las doctrinas que profesaba este iluminado Doctor, según se lee en sus numerosos libros. Por [...]*, Palma, Impr. de Pedro José Gelabert, 1866.
- Joaquín María BOVER: *Biblioteca de escritores Baleares por [...]*, Palma, Imprenta de P. J. Gelabert. Impresor de S. M., 1868.
- Walter SCOTT: *El oficial aventurero por Sir [...]. Traducido al castellano*, Palma, Pedro José Gelabert, 1870.
- José ENSEÑAT I JAIME ESCALAS: *Historia de la Fiebre Amarilla que se padeció en Palma de Mallorca en 1870. Presentada a la Junta Municipal de Sanidad de dicha capital por los vocales de la misma [...]*, Palma de Mallorca, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1871.

⁶⁶ Hem pres la data de la mort de Pere J. Gelabert i Llabrés (†1866) com a fita per classificar les etapes d'aquesta aproximació a la producció dels Gelabert. Tanmateix, resulta obvi que la regència de Pere J. Gelabert i Pol sobre l'obrador i la seua entrada en el negoci degueren començar molt abans, malgrat no quedar reflectida en un canvi substancial del peu d'impremta.

- Camino de hierro de Palma a Inca: resumen de los trabajos de la Comisión*, Palma, Impr. de Pedro José Gelabert, 1872.
- Demostración del derecho que asiste a D. Joaquín Soler de la Plana y de Asper en el Pleito que he seguido contra los síndicos del concurso de acreedores de D. Ramón Soler de la Plana, en el Juzgado de Primera Instancia del Distrito de Palacio de Barcelona, hoy pendiente de apelación en la Audiencia Territorial. DEMOSTRACION*, Palma, Imp. de Pedro José Gelabert, 1872.
- Poetes Balears. Setgle XIX*, Palma, Estampa de Pere Joseph Gelabert, 1873.
- Luis POU: *La sal en sus relaciones con la agricultura y ganadería. Por [...]. Obra leída por el autor ante la Junta de Agricultura, Industria y Comercio, y publicada por su acuerdo*, Palma, Imprenta de P. J. Gelabert, 1873.
- Aplicaciones de la sal a la agricultura y ganadería*, Palma, Imp. de Pedro José Gelabert, 1874.
- Corona poética dedicada a la Beata Catalina Tomás con motivo del tercer aniversario de su muerte gloriosa*, Palma de Mallorca, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1874.
- Relación de los efectos destinados por la Diputación Provincial de las Baleares al Ejército del Norte, como regalo de la provincia y de los donativos de la misma clase que para la mejor asistencia y curación de los heridos de dicho ejército se recogieron en la Ciudad de Palma y sus arrabales por las Juntas de Señoras y de Caballeros, y en los demás pueblos de Mallorca por el Ayuntamiento y Juntas de Cuestación respectivas. Se publica por acuerdo de la Diputación Provincial*, Palma, Imprenta de Pedro Jose Gelabert, 1874.
- Antonio FRATES Y SUREDA: *Escenas baleares por los dos amores. Un destajo a medianoche. Las mejoras*, Palma de Mallorca, Imprenta y Librería de P. J. Gelabert, 1876.
- José TARONJÍ et alii: *El porvenir de Mallorca. Revista de agricultura, industria, comercio, medicina y viajes*, Palma, Imp de Bartolomé Rotger /Imp. de P.J. Gelabert, 1876-1877.
- Homenaje al Beato Raimundo Lull en el sexto centenario de la Fundación Colegio de Miramar*, Palma, Establecimiento Tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma, 1877.
- José TARONJÍ: *Algo sobre el estado religioso y social de la Isla de Mallorca. Polémica contra las preocupaciones de clase. Capítulos para la historia del pueblo balear*, Palma de Mallorca, José. Imp. de P. J. Gelabert, 1877.
- José TARONJÍ: *Una mala causa a todo trance defendida. Refutación del folleto titulado Una buena causa mal defendida, que Don Miguel Maura, Pbro. publicó en 29 de diciembre próximopasado como contestación al artículo Libros malos y cosas peores, salido á la luz en el Almanaque Balear para 1877*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1877.
- Juan BENEJAM: *Gramática educativa. Método racional de educación por medio de lecturas y ejercicios gramaticales por [...]*, Palma, Imprenta de Pedro J. Gelabert, 1878.
- Antonio FRATES Y SUREDA: *Géminis*, Palma de Mallorca, Imprenta y Librería de Pedro José Gelabert, 1878.
- Casimiro URECH Y CIFRE: *Memoria. Hospital General de las Islas Baleares. Noción histórica sobre su origen, patronato, prerogativas, culto y economía, con un capítulo*

final donde se resumen estos objetos exponiendo ulteriores observaciones. Por [...], Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1878.

L'ignorancia. Revista crónica. Orga y xeremíes d'una societat de mallorquins, núms. 1-288, Palma de Mallorca, Estampa den Pere J. Gelabert, 21 de juny de 1879 (fins el 13 de dezembre de 1884).

Álvaro CAMPANER: *Numismática Balear. Descripción histórica de las monedas de las Islas Baleares, acuñadas durante las dominaciones púnica, romana, árabe, aragonesa y española. Por [...], Palma de Mallorca, Establecimiento Tipográfico Pedro José Gelabert, 1879.*

Francisco BARCELÓ: *Flora de la Islas Baleares. Seguida de un Diccionario de los nombres baleares, castellanos y botánicos de las planta espontáneas y cultivadas*, Palma de Mallorca, Est. Tip. de Pedro J. Gelabert, 1879-1881.

Nicolás CHELI: *Menorca. Folleto agrícola por Noviembre de 1880*, Palma, Pedro José Gelabert, 1880.

Antonio FRATES Y SUREDA: *Impresiones por [...], Palma de Mallorca, Est. Tip. P. J. Gelabert, 1880.*

José RULLÁN: *Memoria sobre el algarrobo y su cultivo en Mallorca por [...] con adiciones y notas de Pedro Estelrich*, Palma de Mallorca, Imprenta y Librería de Pedro José Gelabert, 1882.

Matias BOSCH I PALMER: *El libro de la lectura. Trozos en prosa y verso, escogidos de entre los mejores escritores castellanos por [...], Palma, Tipografía de Pedro José Gelabert, 1883.*

José Luis PONS Y GALLARZA: *Sumarios de Historia Universal. Por [...]. Catedático de Historia y Geografía en el Instituto Balear*, Palma, Pedro J. Gelabert, 1883.

Instrucciones y preceptos higiénicos para prevenir el desarrollo del Cólera Morbo asiático y medios que deben emplear las familias en caso de una invasión, mientras llegue el facultativo, Palma, Pedro J. Gelabert, 1884.

Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes, Palma de Mallorca, Est. Tip. de Pedro J. Gelabert, 1875-77; 1884-88.

c) Viuda i fills de Pere Josep Gelabert (1884...)

L'ignorancia. Revista crónica. Orga y xeremíes de varies societats de mallorquins, núms. 289-319 i 320, Palma de Mallorca, Estampa de sa Viuda y Fiys de D. P. J. Gelabert, 20 de dezembre de 1884 fins el 18 de juliol de 1885.

El Isleño. Periódico de intereses materiales, Palma de Mallorca, Tipografía de Viuda de Gelabert e Hijos / Imp. de los hijos de Gelabert / Imp. de Gelabert, 1884 fins el 15 de juny de 1897.

Pere d'Alcántara PENYA: *Cuentos p'en [...], Palma de Mallorca, Estampa de sa Viuda y fiys de D. Pere J. Gelabert, 1884.*

Estanislao K. AGUILÓ: *Fra Anselm Turmeda*, Palma de Mallorca, Imprenta de la Viuda é Hijos de Gelabert, 1885.

- Tomás FORTEZA: *Programa de ortografía castellana por D. [...]. Segunda edición corregida según las últimas prescripciones de la Real Academia de la Lengua*, Palma, Imp. Viuda é hijos de Gelabert, 1885.
- Poesías leídas en la velada literario-musical dada a beneficio de las víctimas de los terremotos de Andalucía. 20 Enero 1885. Círculo Mallorquín*, Palma, Imprenta de la Viuda é Hijos de Gelabert, 1885.
- La Roqueta. Periodich independent. Sortirá á rotlo, per los presents, cada dissabte*, Palma de Mallorca, Imprenta de V.^{da} y Fiys de P. J. Gelabert, 1887.
- Miguel I. OLIVER: *Crestomatía francesa y ejercicios de pronunciación por [...]*, Palma de Mallorca, Imp. de Viuda é hijos de Gelabert, 1887.
- Antonio VILLALONGA: *Catálogo De La Biblioteca De A. Villalonga Existente En Palma de Mallorca*, Palma, Viuda e Hijos de P. J. Gelabert, 1889.
- El Isleño. Periódico de intereses materiales*, Palma de Mallorca, Tipografía de Viuda de Gelabert e Hijos / Imp. de los hijos de Gelabert, 1889 fins 13 de novembre de 1897.
- León CARNICER Y ROCHEL: *Acento prosódico de la lengua castellana. Por [...]*, Palma, Impr. de Pedro José Gelabert, 1891.⁶⁷
- Pere d'Alcántara PENYA Y NICOLAU: *Poesías en mallorquí popular ab un prolech ó judici critich del Sr. D. Joseph María Quadrado y un retrato fotogravat del author*, Palma, Tipografía de Viuda y Fiys d'en Pere J. Gelabert, 1892.
- Juan BARCELÓ Y BAUZÁ: *Discurso pronunciado en la Catedral de Mallorca por el Dr. Don [...] en el 663 Aniversario de la Conquista de esta Ciudad de Palma*, Palma de Mallorca, Imp. de Vda. é Hijos de P. J. Gelabert, 1893.
- Camilo POU: *Poesies de [...]*, Palma de Mallorca, Imprenta de Vda é Hijos de P. J. Gelabert, 1893.

d) Estampa Felanitxera, El Felanigense, Tipografía Felanigense i d'altres

- Almanaque de El Felanigense para 1884*, Felanitx, Tipografía de Andrés Ramón, 1883.
- Almanaque de El Felanigense para [...]*, Felanitx, Tipografía Felanigense, 1884-1892.
- El Felanigense. Semanario de intereses locales y materiales*, Felanitx, Tipografía Felanigense, 1883-1919.
- Pere d'Alcántara PENYA Y NICOLAU: *Records y esperanças. Colecció de poesies íntimes, d'en [...] dedicades á sa bona esposa n'Antonia Ayna Gelabert y Bordoy, ja difunta*, Felanitx de Mallorca, Estampa Felanitxera, 1885.
- Pere d'A. PENYA [Un aficionat a menjar per viure]: *La cuyna mallorquina: colecció de receptes de cok, de cuynera, de pastissé, de rebosté, de licorista, de cafeté, de curandero y de doctó de soley que [...] publica [...]*, Felanitx, Estampa felanitxera, 1886.

e) Bartomeu Reus (Felanitx)

- Almanaque de El Felanigense para [...]*, Felanitx, Imprenta de B. Reus, 1893-1919.

⁶⁷ S'hi solen alternar peus d'impremta diversos, fins i tot, el del difunt Pere J. Gelabert i Pol.

- Guillermo GOMILA Y ROSSELLÓ: *Oración fúnebre predicada en las exequias del malogrado 1r Teniente del 2º Escuadrón de Comercio de la Habana D. José Fernández de Heredia y Adalíd, celebradas en la Iglesia Parroquial Mayor de Trinidad (Cuba) el día 30 de Noviembre de 1895*, Felanitx, Tip. de B. Reus, 1896.
- Antoni Mª PEÑA: *Gloses*, Felanitx, Imprenta den B. Reus, 1896.
- P. de A. PENYA: *Petit mes de María ò sia el mes de maig dedicat á la Santissima Verje María, escrit p'en [...]. (Aprovat per la autoritat eclesiástica.)*, Felanitx, Imprenta d'en Bartomeu Reus, 1896.
- Pedro de Alcántara PEÑA Y NICOLAU: *El Mosaico. Colección de escritos literarios en verso y prosa de [...]*, Felanitx, Imprenta de Bartolomé Reus, 3 vols., 1896-1897-1899.
- Joan AGUILÓ: *L'angel de Nazareth*, Felanitx, Estampa de Barthomeu Reus, 1900.
- MINISTERIO DE AGRICULTURA: *Reglamento para la aplicación de la Ley de Caza 1903*, Felanitx, Imp. de B. Reus, 1903.
- Miquel GAYÁ Y BAUZÁ: *Flors d'un dia. Poesies de Mossén [...] amb un prólech de Pere d'A. Peña y Nicolau*, Felanitx, Imp. de Bartomeu Reus, 1904.
- Miguel REUS Y BENASSER: *Junta General de Accionistas del Banco de Felanitx. Balance. Componentes. Junta*, Felanitx, Establecimiento Tipo de B. Reus, 1904.
- Antoni Mª PEÑA: *Temas para traducir al castellano los niños y las niñas de las escuelas elementales*, Felanitx, Imprenta de Bartolomé Reus, 1908.
- S. VALLESPÍR: *Por España! Consejos al niño (Cartilla de Civismo)*, Felanitx, Imp. de Bartolomé Reus, 1912.
- Francisco TORRENS Y NICOLAU: *Bosquejo Histórico del insigne franciscano V. P. F. Junípero Serra, fundador y apóstol de la California Septentrional*, Felanitx, Establecimiento Tipográfico de B. Reus, 1913.
- Juan AGUILÓ: *Llibre de la vida de Jesucrist per Mossén [...]. Obra premiada en el Certámen hagut entre'l clero de Mallorca per edicte del Ilm. y Rm. Sr. Doctor D. Pere Juan Campins Bisbe d'aquesta Diócessis l'any del Senyor de MCMII*, Felanitx, Imprenta d'en Bartomeu Reus, 1914.
- El Santuario de Nuestra Señora del Puig de Pollensa*, Felanitx, Bartolomé Reus, 1919.
- Reglamento del Sindicato Agrícola "Bodega Cooperativa de Felanitx"*, Felanitx, Imprenta de Bartolomé Reus, 1920.
- L'Historia de Felanitx contada als infants per un amic seu*, Felanitx, Imp. d'en Bartomeu Reus, 1923.
- Antoni Mª PEÑA: *Marina. Idili mallorquí. (Excelsior)*, Felanitx, Tipografía de B. Reus, 1924.
- Mateo CLADERA PALMER: *Contemplaciones*, Felanitx, Imprenta B. Reus, 1927.

RESUMEN

A partir de una meticulosa revisión de la correspondencia familiar dirigida por P. de A. Peña a sus familiares de Barcelona; su hermana y cuñado Victorià Amer, el autor realiza una compleja investigación que abarca no sólo la relación, tirante, entre Peña y su editor Gelabert, sino también una profunda revisión de la actividad editorial en Mallorca a fines del siglo XIX e inicios del XX.

ABSTRACT

In checking the correspondence between Pere d'Alcàntara Peña and his relatives (his sister, and brother in law, Victorià Amer), this paper embraces the research of Peña's relationships with his publisher, Gelabert, and revisits the publishing activity in Majorca at the end of the Nineteenth Century and the beginning of the Twentieth